

## המורדים שבתוכנו

### יהודית תידור-באומל

נעימה ברזל, עד כלות ומנגד: המפגש בין מנהיגי מרד הגטאות לבין החברה הישראלית, ירושלים: הספרייה הציונית, תשנ"ח, עמ' 325

מה אירע למנהיגי המרדיות בתקופת השואה לאחר עלייתם ארצה? לאילו כיוונים פנו וכיצד השתלבו בחיי מדינת ישראל? מדוע בחרו מרביתם לא

סוגיה זו. הגברים, אבא קובנר ויצחק צוקרמן, והנשים, חייקה גרוסמן וצביה לובטקיץ, השתייכו לתנועות הקיבוציות המרכזיות של אותם ימים: 'הקיבוץ הארצי' ו'הקיבוץ המאוחד'. לארבעה היו מספר מכנים משותפים, הקשורים לא רק בפעילותם בזמן מלחמת העולם השנייה אלא במועד עלייתם, במקום קליטתם וביחס הכללי אליהם לאחר עלייתם. זמן קצר לאחר תום מלחמת העולם השנייה עלה כל אחד מהארבעה ארצה. כולם בחרו להתיישב בקיבוצי תנועותיהם וכולם הפכו ל'דמויות מיתולוגיות' בקיבוציהם. אולם רק אחת מהם, חייקה גרוסמן, הפכה לפעילה מרכזית



אבא קובנר  
ובן-גוריון במלחמת  
העצמאות, מארכיון  
משפחת קובנר

בתנועתה ואף השתלבה בפוליטיקה הישראלית, כחברת כנסת מטעם מפ"ם. הספר שלפנינו הוא חלק מפרויקט מחקרי בשם 'התחדשות תנועות הנוער אחרי המלחמה 1944-1949', ששותפים לו 'יד יערי', 'יד טבנקין', 'מורשת', בית לוחמי הגטאות והקיבוץ הדתי.

להשתלב בפוליטיקה הישראלית ואף לא במנהיגות תנועתם? ספרה של נעימה ברזל 'עד כלות ומנגד' עוסק בשאלות חשובות אלו תוך כדי בחינת התערותן של ארבע דמויות שהיו מראשי המרד בנאצים בתרבות הפוליטית הישראלית. ברזל בחרה בשני גברים ובשתי נשים כדי להדגים

הספר מבוסס על שפע של תיעוד, הכולל חומר ארכיוני רב, עיתונים וכתבי-עת תנועתיים, עלוני קיבוצים וריאיונות אישיים. חרף האכסניה התנועתית שהספר ראה בה אור, מגלה המחברת ביקורתיות מדעית רבה הן כלפי התנועות השותפות לפרויקט שבמסגרתו נכתב הספר והן באשר לדמויות העומדות במרכזו.

ספרה של ברזל מצטרף למספר מחקרים העוסקים ביחס של היישוב ולאחר מכן של המדינה לעולי שארית הפלטה והעלייה ההמונית. בין הבולטים שביניהם הם ספרה הנחשוני של חנה יבלונקה 'אחים זרים', העוסק בקליטת שארית הפלטה בארץ עד שנת 1952, וספרה של דבורה הכהן 'עולים בסערה', הן בעלייה ההמונית ובהשלכותיה.<sup>1</sup> חשיבותו של הספר שלפנינו אינה רק בכך שהוא עוסק בקליטתם של ארבעה מראשי המרד במדינת ישראל. למעשה הוא עוסק בפן אחד מתוך סוגיה מורכבת הרבה יותר: היחס החיובי המוגזם ביישוב, ולאחר מכן במדינה, לאחד המרכיבים המרכזיים ביותר בוהות הישראלית – לגבורה הפיזית, ובמקרה זה, לנושאי הדגל של הגבורה הפיזית בשואה.

בכישרון רב מתארת ברזל את חייהן של ארבע הדמויות לפני המלחמה, במהלכה ואחריה. הפרקים הראשונים מתוך שמונה-עשר פרקי הספר מוקדשים להכרעות של כל אחד מהארבעה במהלך המלחמה והשואה ולהגדרת השליחות האישית והכללית של כל אחד מהם. בהמשך דנה המחברת במסקנות האישיות, התנועתיות והלאומיות שהסיק כל אחד מהארבעה ובבעיות הספציפיות שהתעוררו במערכת היחסים בינם לבין המסגרת התנועתית

והקיבוצית שלהם. בעניין זה ראוי לציין במיוחד את הפרק העוסק בשאלה מדוע לא הקימו לוחמי הגטאות קיבוץ במסגרת תנועת 'השומר הצעיר'; בדיון הנוקב והמעמיק בשאלה זו קושרת ברזל מספר גורמים: הדמויות שבמוקד הספר, הבעיות התנועתיות הגדולות יותר שהעסיקו את תנועת 'השומר הצעיר' בתקופה הנדונה ושאלת מקומה של שארית הפלטה ביישוב ובראשית שנות המדינה. פרקים אחרים עוסקים בעימות בין אבא קובנר לבין מנהיג 'הקיבוץ הארצי' מאיר יערי ובהקמת קיבוץ לוחמי הגטאות במסגרת 'הקיבוץ המאוחד'. האפילוג לספר עוסק בקושי של התנועות הקיבוציות בקבלת המסר התנועתי של גיבורי הגטאות לאחר המלחמה, מסר שהיה מנוגד לדרך שאימצו בארץ. ראשי המרד באירופה הספיקו להתפכח בכל הקשור לאהדה למסר של הסוציאליזם נוסח ברית-המועצות ולהזהרות עמו, אך ראשי תנועותיהם בארץ לא היו שותפים לתהליך זה. ברור כי פער זה ניכר ב'קיבוץ הארצי' יותר מאשר ב'קיבוץ המאוחד', בהתאם לאוריינטציה הפרו-סובייטית מובהקת של תנועה זו.

במהלך הספר מציגה המחברת את האישיות של כל דמות ודמות, רובד אחר רובד, כדי שהקורא יבין את מלוא מורכבותן. כך לומדים אנו פרטים רבים וחשובים על ילדותה של צביה לובטקין וכן שהשתתפה בקונגרס הציוני הכ"א בז'נבה בחברת המשלחת הארץ-ישראלית וחזרה לפולין ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה, על אישיותו של יצחק צוקרמן ועל התעניינותו המיוחדת בארכיון 'עונג שבת' שבגטו ורשה, על הערצת חניכיו של אבא קובנר למי שהתגלה כבר אז כמשורר צעיר ומוכשר ועל התפקידים שנשאה חייקה גרוסמן עוד בטרם פרוץ המלחמה, כאשר עקב החשש שהגברים יגויסו התעורר צורך להכשיר נשים לתפקידי פיקוד בתנועה.

1 ח' יבלונקה, אחים זרים: ניצולי השואה במדינת ישראל 1948-1952, ירושלים תשנ"ד; ד' הכהן, עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל 1948-1953, ירושלים 1994.

שהתגבשה זהותה הישראלית בשאלות של תעסוקה, ביחסי יהודים-ערבים, בזכויות עובדים ובמאבקים פנים מפלגתיים, היא פנתה לעסוק גם בנושא הנצחת השואה וחקרה.

ברזל מדגישה שמאחר שמדובר בראשי המרד - אנשים שהחברה הישראלית הפכה אותם ל'דמויות מיתולוגיות' טרם בואם לארץ-התעוררו לגביהם מספר בעיות ייחודיות שלא היו נחלת כלל העולים מקרב שארית הפלטה באותה תקופה. מרבית הבעיות היו בתחום הפוליטי-האידיאולוגי. בהגיעם ארצה נאלצו מנהיגי המרד שביקשו להשתלב בהנהגה המקומית להתאים עצמם למיתוס שנקשר בשמם, ובכך לוותר על חלק גדול מן המסר האמתי שנשאו עמם ('העולם כולו נגדנו' וכו'). הם נדרשו לא רק להשיל מעליהם את הזהות הגלותית ולהשכיח את תולדותיהם טרם המלחמה כמרבית ניצולי השואה, אלא גם לוותר על מסר הגבורה שהביאו ארצה, ושכלל אלמנטים ורים לחברה היישובית, כדי להתאימו למיתוס שנוצר בארץ לפני בואם. לדוגמה בעוד ראשי המרד הציגו בגבורתם אלמנטים יהודיים ולא עבריים בלבד, ולא הדגישו את הדיכטומיה בינם לבין קרבנות השואה, ביקשו ראשי התנועה בארץ להדגיש כי רק התנהגותם של המורדים הייתה מופתית, והדגישו את הפער בינם לבין יהודי אירופה האחרים שמצאו את מותם בכבשנים.

'עד כלות ומנגד' מעלה ארבע סוגיות הראויות לדיון מעמיק יותר. סוגיה אחת נוגעת לכותרת המשנה של הספר: 'המפגש בין מנהיגי מרד הגיטאות לבין החברה הישראלית'. למעשה הספר אינו עוסק במפגש בין מנהיגי המרד לבין החברה הישראלית בכללותה אלא במפגש שלהם עם סקטורים מסוימים של חברה זו ובעיקר עם התנועה הקיבוצית. וכאן מדובר בעיקר במפגש

כאמור הספר מתמקד בשאלת אי קליטתם של מנהיגי המרד במנגנון הפוליטי הישראלי. ברזל מונה לכת מספר סיבות, הנוגעות לתחום האישי, החברתי, הכלכלי והאידיאולוגי. ראשית, היא טוענת, יש להביא בחשבון את הסיבות האישיות של כל אחת מן הדמויות, כגון רצונם של אחדים מבין מנהיגי המרדות להקים משפחות או לנוח מהעשייה בשנות המלחמה. לאחר מכן היא מפרטת את הסיבה הארגונית-החברתית: ההחלטה להעדיף פעילות במסגרת מצומצמת יותר מזו הכללית-תנועתית. נוסף על כך היא מזכירה את הסיבה הכלכלית: בתקופת הקליטה של שארית הפלטה יכלה כל תנועה להחזיק רק מספר מצומצם של אידיאולוגים פוליטיים, והפור נפל כמעט תמיד על הוותיקים ולא העולים החדשים, גם כשמדובר היה במנהיגי המרד. לבסוף עוסקת ברזל בסיבה האידיאולוגית: חלק ממנהיגי המרד כבר לא מצאו שפה משותפת עם מי שעמדו בראש תנועות-האם שלהם בארץ; ניגודי ההשקפות ביניהם נבעו בין השאר מהחוויות הקשות של המנהיגים בגולה בכלל ובתקופת השואה בפרט.

דבריה של ברזל בעניין זה בקשר לטיב היחסים שהתפתחו בין אבא קובנר לבין מאיר יערי מסכמים סוגיה זו בתמציתיות: 'ייחודיות גורלו של העם היהודי בבחינת "העולם כולו נגדנו", אצל קובנר, כמסקנת רצף המובילה גם כלפי העתיד הפוליטי של העם היהודי, לא הייתה יכולה להתחבר עם תנועה פוליטית שראתה עצמה משולבת עם תמונת העולם הסוציאליסטי שלאחר מלחמת העולם השנייה המונהג על ידי ברית המועצות' (עמ' 93). במקום אחר היא מדגישה שאפילו חייקה גרוסמן, שהשתלבה בחיי הפוליטיקה של תנועתה, עסקה בעיקר בנושאים חברתיים ובחירה 'לא להיות מזוהה בשנות החמישים "רק עם עברה"' (עמ' 233). רק לאחר



מנהיגי המרד כעל עולים חדשים וניצולי השואה גם יחד, ייתכן שיש מקום לשאול מדוע בכלל ציפתה המחברת שהם ישתלבו מידית במנהיגות המקומית לאחר עלייתם. האם מנהיגי קבוצות אחרות בגולה שעלו בעליות שקדמו לזו של שארית הפלטה או שבאו אחריה תפסו את מקומם בקרב האליטה המדינית השלטת מיד עם עלייתם? האם מקביליהם שבתרו להגר לארצות-הברית (ואכן היו כאלה מבין המורדים, לאו דווקא מקרב אנשי התנועות החלוציות) השתלבו בהנהגת הארגונים היהודיים, שלא לדבר על

בין אליטות, בין מנהיגי התנועות הקיבוציות לבין מנהיגי המרד או בין מנהיגי המרד לבין חברי קיבוציהם. יש לקוות כי ספר זה יהווה מנוף למחקר כולל יותר שיעסוק במפגש של דמויות אלו או של דמויות מרכזיות דומות מקרב שארית הפלטה עם הוותיקים העירוניים, עולי העלייה הרביעית והחמישית, שהיו חלק נכבד מהמרקם החברתי של היישוב טרם הקמת המדינה. סוגיה אחרת קשורה לאחת מהנחות היסוד של הספר: הציפייה שמנהיגי המרד אכן ישתלבו במנהיגות תנועתם. הסיפור שלפנינו עוסק



(משמאל לימין)  
למטה: יצחק צוקרמן,  
חייקה גרוסמן ואמיל  
זומרשטיין  
בשורה השנייה: משה  
שרת ונחום גולדמן.  
למעלה: משה סנה  
ויצחק גרינבוים

הפוליטיקה האמריקנית? ומה לגבי אלה שנשארו בארצות הולדתם, דוגמת מארק אדלמן בפולין - האם הוא השתלב בהנהגה המקומית לאחר המלחמה?

סוגיה נוספת קשורה במסר שהביאו עמם אותם מנהיגי המרד לארץ. האם הוא היה שונה באופן מהותי מזה שהביאו עמם ניצולים אחרים בעלי אוריינטציה ציונית מובהקת, דוגמת חברי

במפגש פוליטי-רעיוני של אנשי תנועה מהגולה - אמנם מנהיגי מרד, אך למעשה עולים חדשים - עם ראשי אותה תנועה בארץ. ואכן יש לזכור כי מדובר באנשים שהיו חלק מתופעה: עליית שארית הפלטה ובייחוד ניצולי השואה שהגיעו לארץ באופן חוקי או כמעפילים טרם הקמת המדינה; עובדה זו אינה זוכה תמיד לתשומת הלב הראויה בחיבור שלפנינו. אם מסתכלים על

אנה פוקר ברומניה או של גומולקה בפולין, שהודחו מתפקידיהם ושחלקם אף הוצאו להורג. גם הסיטואציה שנוצרה בארצות מזרח אירופה הייתה שונה בתכלית מזו שהייתה קיימת במדינת ישראל. בווריאנט הישראלי מדובר היה בכך שראשי המרד ישתלבו - או לא ישתלבו - במנהיגות של מדינה שונה מזו שבה פעלו בימי המלחמה, מדינה שלא השתתפה במלחמה, ושנחסכו ממנה הזעזועים הקשים שנבעו מן המלחמה ומסיומה. בשונה מאירופה, ששם נמחקה האליטה המדינית המסורתית כמעט בכל המדינות, ביישוב היהודי ובמדינת ישראל הייתה קיימת רציפות בהנהגה מן התקופה שלפני המלחמה, במהלכה ולאחריה. אך בכל המקרים מדובר למעשה בפער שנוצר בין דעותיהם וסדרי עדיפויותיהם של אלה שעמדו מול הנאצים בשנות המלחמה לבין אלה שנקטו קו מדיני, כלכלי או חברתי אחר, שנבע מהמציאות שחוו באותן שנים ולאחר מכן, אך לא חוו עמידה ישירה מול הנאצים באירופה הכבושה.

כאמור הספר שלפנינו מעלה שאלות רבות. מעניין היה גם להשוות את גורלם של מנהיגי המרד בארץ לגורלם של ראשי תנועות אידאולוגיות אחרות שהיו קיימות בארץ ובגולה לאחר עלייתם, כגון אלו שבמגזר החרדי. האם נגזר עליהם גורל דומה או שמא דווקא האידאולוגיה החלוצית במתכונתה הארץ-ישראלית יצרה פער בין המנהיגות המקומית לבין זו שבאה מהגולה? יש לקוות שבעתיד יראו אור מחקרים על מגזרים שונים של שארית הפלטה שיתנו תשובה לשאלה זו.

'קיבוץ בוכנוואלד', קבוצת ההכשרה הראשונה שקמה בגרמניה לאחר השואה, ושחבריה ייסדו לאחר מכן את קיבוץ נצר, שהפך מאוחר יותר לקיבוץ נצר סרני?<sup>2</sup> על פי התיאורים של ברזל דומה כי המשותף בחוויות שעברו הניצולים עלה לעתים בהרבה על המפריד ביניהם מבחינה תנועתית. אי לכך יש בכל זאת מקום לבחון את בעיית היקלטות מנהיגות המרד על רקע הסוגיה הכללית של קליטת שארית הפלטה בארץ.

הסוגיה העיקרית שהספר מעלה אך אינו דן בה היא הקונטקסט הבין-לאומי. נראה כי ספרה של ברזל עוסק בווריאנט ישראלי של תופעה שכיחה בעולם שלאחר המלחמה: היחס למנהיגי המרידות נגד הנאצים בשנות הארבעים והחמישים. כיצד השתלבו מנהיגי המרד בהנהגה הפוליטית והחברתית לאחר המלחמה? איזה מקום תפסו במרקם החברתי ובצמרת המדינית של מדינותיהם משלהי שנות הארבעים ואילך? שאלות אלו באו לידי ביטוי חריף ביותר דווקא במזרח אירופה שם התעוררו מחלוקות בין אלה שהיו מנהיגי המרד, דהיינו גיבורי המחזרות הקומוניסטיות המקומיות, לבין אלה שמצאו מקלט בברית-המועצות בזמן המלחמה. עיקר הוויכוחים נסבו על סדרי קדימויות בכל הקשור בשיקום ארצם לאחר המלחמה. במרבית המקומות הולידו ויכוחים אלה מסכת אכזרית של הלשנות והאשמות שהסתיימה במעצרים של רבים, וביניהם לא מעט יהודים כגון רודולף סלנסקי בצ'כוסלובקיה.

גורלם של מנהיגי המרד שהגיעו לארץ היה אכזרי הרבה פחות מזה של סלנסקי בצ'כוסלובקיה, של

2 י' תידור באומל, קיבוץ בוכנוואלד, תל-אביב 1994.

